

Т. В. Казакова

Поняття «пражурналістика» в українській науці

Пражурналістика належить до «неусталених» понять, бо не позбулася дискусійності щодо самого обсягу явища: до сьогодні в українській науці немає жодного спеціального до-

слідження з історії *пражурналістики*. Але становлення цього напрямку ґрунтується на інтересі, зумовленому реакцією на стрімкі зміни нашого життя, по-перше, до витоків того

явища, яке стало «нервовою системою» сучасного суспільства, а по-друге, – до минулого (зокрема, до способів мислення, створення й передачі соціально значущої інформації минулих епох).

В українській науці перша ґрунтовна спроба у визначенні явища пражурналістики належить П.М. Федченку [16]. Відштовхнувшись від позиції, що була заявлена в «Історії української преси» А. Животка [5], саме український вчений у 1969 р. заклав традицію розв'язання проблеми витоків журналістики для всієї радянської науки: не дарма В.В. Ученова, автор монографій «Гносеологические проблемы публицистики» [14] та «Исторические истоки современной публицистики» [15], називала себе ученицею та послідовницею П.М. Федченка (в особистій бібліотеці П.М. Федченка збереглися книги Ученової з дарчими написами).

Засаднича ідея П.М. Федченка полягає у тому, що при висвітленні шляхів становлення періодичної преси слід враховувати, поперше, *загальну еволюцію публіцистики*, бо «і в хронологічному, і в жанрово-тематичному планах попередні публіцистичні традиції й досягнення були справжнім підґрунтям, базою періодичної преси» [16:9], по-друге, «різні форми фіксації історії сучасності» [16:32], по-третє, безпосередні *розповіді про сучасне* (життя, події, явища, факти). При цьому Федченко застерігає дослідників від беззастережного утотоження понять «журналістика» та «інформування», визначаючи дві конститутивні ознаки «журналізму»: *усвідомлене з боку мотивів і цілей збирання й оброблення з певною метою відповідної інформації та усталені специфічні засоби її поширення*.

Виходячи з вищезазначеної позиції, Федченко встановлює головні етапи розвитку європейського пражурналізму. По-перше, *початкові форми* – послуги гінців та промови ораторів, зокрема Демосфена, у Стародавній Греції. По-друге, *створення справжнього інституту масової інформації* («приватні інформатори», Великі аннали та «лібри лінтеї», *acta senatus* та *acta diurna*) у Римській імперії, в якій «столиця хотіла знати про все, що діялось в провінціях, а римські намісники в провінціях прагнули знати про настрої, політичну ситуацію і про найбільш важливі події в метрополії» [16:21]. По-третє, *середньовічний журналізм*, який з одного боку, характеризується «звуженням політичних й економічних потреб у масовому й систематичному обміні інформацією» [16:31], а з іншого, – постійним існуванням «соціального інтересу людей до того, що відбувається навкруги і за стінами княжого замку» [16:31], «людського прагнення

зафіксувати найважливіші події та явища життя» [16:32], «політичного інтересу у світській й духовній феодальній верхівки» [16:32]. Головними *проявами* середньовічного журналізму Федченко називає усну розповідь, літописи, історичну хроніку, епістолярії, фольклорну пісню; головними *місцями розповсюдження* інформації – базар, храм, монастир, школу, університет, корчму, караван-сарай; головними *суб'єктами розповсюдження інформації* – громадських гомеродромів, мандрівних поетів і трубадурів, літописців і хронікерів, казенних кур'єрів і ординарців, купецьку гільдію з розповсюдження кореспонденції, «народних співців» та всіх охочих розповідати. По-четверте, *створення нової системи масової комунікації у добу Відродження*. Ця система складалася з таких елементів: хроніки, листи, «вісники» та рукописні газети. Саме «вісники» (авізі, цайтунги, новели, куранти, новини, реляції) й були, за П. Федченком, прямими й найближчими попередниками журналістики, тому що між ними і першими друкованими газетами не було істотної внутрішньої різниці, була різниця лише в методі виготовлення і масштабах розповсюдження (єдина головна «комунікативна лінія» – по Рейну з найважливішими центрами у Венеції та Нюрнберзі).

Наступним шаблоном у формуванні української концепції пражурналістики стала вступна частина до підручника І.Л. Михайлина «Історія української журналістики» [9]. Виходячи з визначення пражурналістики як *«такого стану масово-інформаційної діяльності, що передують народженню друкованих періодичних видань і характеризується усними і письмовими рукописними способами збирання, обробки й поширення інформації у стародавньому світі»* [9:6], автор підручника називає п'ять головних складових: театр, історіографію, красномовство, первісні газети та проповідницьку прозу.

І.Л. Михайлин розподіляє пражурналістську добу на два періоди – *античний та християнський*. За дослідженнями вченого античної культури, театр містив у собі такі елементи, які дозволяють говорити про нього як про драматургічну публіцистику того часу та одне з перших у духовній діяльності людства пражурналістське явище, бо він був *масовим* (охоплював своїм впливом усе доросле населення поліса), *злободенним*, політично й хронологічно *актуальним* (відгукувався на всі важливі події свого часу, відображав особи державних діячів), *впливовим* (формував громадську думку навколо подій і героїв сучасності); історіографія напрацювала специфічні способи роботи з фактами: збирання, спосте-

реження, опитування, перевірка, літературний виклад; красномовство стало першим типом публіцистики, головним завданням якої було формування громадської думки; давньоримські газети заклали традицію інформувати громадян про найважливіші події в державі (хотілось би зауважити, що в даному випадку інформаційний дискурс «служив» пропагандистському). Християнську цивілізацію Михайлин характеризує як таку, що випрацювала свої комунікативні форми: *письмову* («Біблія», християнська полемічна література), *усну* (проповідь), *видовищну* (богослужіння).

Оглянута історія масово-інформаційної діяльності людства привела науковця до власної концепції пражурналістики. Ця концепція складається з трьох складових: *історико-процесуальної* («творення соціальної інформації первісно існує у приватних формах, за які слід мати історіографію, судове ораторство; але з ускладненням суспільних відносин виникають інституційні форми творення і поширення інформації, під якими розуміються давньогрецький театр, що перебував під державним патронатом, політичне ораторство, а згодом і запроваджені імператорською владою в Римі первісні газети; проповідницьке ораторство і полемічні трактати так само виникають у межах структури церкви як соціального інституту» [9:28]); *визначальної* в аспекті опозиції «журналістика / пражурналістика» («явища пражурналістики засвідчують, що від давнини суспільство розпочало рух до створення журналістики; масово-інформаційна діяльність існувала і в давньому світі в тій формі, у якій їй дозволяв існувати технічний рівень розвитку суспільства; а відтак навіть виникає спокуса поставити питання про те, що журналістика як спосіб збирання, обробки і поширення соціальної інформації є атрибутом суспільства на будь-якому етапі його розвитку, але рівень досконалості цієї діяльності залежить від рівня розвитку науки і техніки в кожну конкретну епоху» [9:29]); *функціонально-типологічної* («пражурналістські явища стародавнього світу засвідчують напрацювання досвіду людства в галузі інформаційної журналістики < історіографія, первісні газети >, а також в галузі творення публіцистичного дискурсу < театр, красномовство, проповідницька й полемічна проза >; це й були головні напрямки розвитку масово-інформаційної діяльності, спрямовані на реалізацію двох головних функцій журналістики: інформувати і формувати громадську думку» [9:29]).

Отже, за Михайлиним, пражурналістикою слід вважати низку способів обміну соціально значущою інформацією, яка починається з міфо-

логічно-синкретичних форм діяльності первісного людського колективу й завершується такими жанрами середньовічної словесності, як проповідь, повчання, слово тощо.

Вищенаведене розуміння пражурналістики викликає в деяких науковців певні сумніви. Так, **Е.Г. Шестакова**, спираючись на концепцію Ж. Дерріди про співвідношення «logos» та «phone» [3:97–104], наполягає на неможливості існування пражурналістики до середини XV ст. з двох причин: по-перше, момент зародження слова масової комунікації – це той момент, коли «у свідомість літератури потрапляє *антропоцентричність і історичність мислення*» (Курсив мій – Т.К.) [17:69]; по-друге, «для слова масової комунікації *друковане буття* – первісна і природна форма легітимного існування (Курсив мій – Т.К.) [17:84]. Концепція Шестакової вибудовується на бінарній опозиції двох типів слова: *літературно-художнього сакрального* (високого, логоцентричного, позаісторичного, ритуального, символічного, божественного) та *журналістського профанного* (низького, слова сучасного Факту, слова «імітації дійсності» [4:47]). Згідно з цією концепцією, ні *міф* з його принципово замкнутим минулим часом (М. Бахтін [2]), ні *античність*, котра «почалась і закінчилась міфом» (О. Лосев [8:71–76]), ні *середньовічні літописи та хроніки*, слово яких підкорялося «законові цільності відображення» (Дм. Ліхачов [7:5–45]), було ритуалізованим, схематизованим, мало підвищену семіотичність (С. Аверінцев [1]), ні *середньовічна новела*, незважаючи на її «риторичну упаковку» (П. Слоттердаjk [12]), ні який-небудь інший жанр чи стиль *літератури Середньовіччя* з його підвищеною символічністю, семіотичністю, «застиглістю часу» (М. Соколов [13]), ні взагалі *художня література*, слово якої бере витоки в найдавніших творах, що являють собою мову Бога та Вічності, – не може бути витоків слова mass media, яке орієнтоване навпаки на відбиття та відображення сповненого часом та історією, відкритого, розімкнутого світу, котрий дозволяється перевіряти та критикувати, осмислювати його просторову та часову мінливість у залежності від морально-етичної або повсякденно-побутової кон'юнктурності. За Шестаковою, логоцентричне *літературне* та комунікативне *журналістське* слово існувало й розвивалося паралельно, принципово не перетинаючись.

За вищеозначеною концепцією, журналістика лише має *витоки* у профанному слові повсякденно-побутового інформування; а *зароджується* тільки (!) в газетно-журнальному слові, котре і створює власний, властивий тільки йому семантичний, комунікативний,

позаестетичний, інформаційно-прагматичний кон'юнктурний простір (XVII– поч. XVIII ст.). Власне журналістика ж *формується* як *mas media* газетно-журнального типу на Заході та журнально-газетного у східно-слов'янських регіонах тільки у XVIII ст., тому що саме у XVIII ст. закладаються конститутивні властивості газетно-журнального слова (історичність мислення, повсякденність, суєтність) та газетно-журнального мислення (відсутність єдиного даного центру норм і традицій). І тільки у XIX ст. журналістика *стає* одним із ціннісних пріоритетів, *формує* епоху панування «журналізму». У XX ст. вона *розвивається* як особлива, незалежна й тотальна «сфера інобуття культури», а *остаточно оформлюється* в явище «нового журналізму» [10; 11] наприкінці XX ст.

Ця уможлидна теоретична концепція потребує принципових уточнень. По-перше, заперечувати наявність у тій чи іншій епосі пражурналістики – значить заперечувати наявність у ній суспільної комунікації як такої. Бо що таке пражурналістика, як не суспільна комунікація догазетного періоду? По-друге, розподіляти Слово на високе (logos) і низьке (профанне), віддаючи верх літературі, а низ – журналістиці, як це робить Е. Шестакова, на наш погляд, принципово невірно. Журналістика має свій власний «верх» і «низ», своє логоцентричне та профанне слово, що яскраво відобразилось у розподіленні преси наприкінці XIX ст. на якісну й «жовту»; межі, що розподіляла б літературно-художнє та фактографічне журналістське слово, не існує. Наприклад, *публіцистика*, яка є стрижнем журнальної періодики і найвищим шаблоном журналістики (Я.Н. Засурський, В.Й. Здоровега, І.Л. Михайлин, Є.П. Прохоров, В.В. Різун, В.І. Шкляр), являє собою діалектичну взаємодію «документального відображення дійсності» з її «художнім моделю-

ванням» (тобто таким же моделюванням, як у літературі) [6:181]. Публіцистика зв'язує журналістику, з одного боку, з *філософією* («Публіцистика – це дрімуча філософія, а філософія – це свідомо своїх далекоглядних цілей і своїх методичних засад публіцистика» [18:115]), а з другого, – з *лірикою* (і для лірики, і для публіцистики є властивими особлива роль особистості автора, діалектичне поєднання зображення та самовираження, використання образно-асоціативного мислення, незначна роль фабули). Саме публіцистика і є тим логосом пражурналістики античності та Середньовіччя, у наявності якої відмовляє цим епохам Е. Шестакова. Хіба ми не можемо поставити в один ряд, що об'єднується поняттям «висока логоцентрична публіцистика» (а значить і журналістика!), промови Демосфена й Цицерона, послання апостола Павла й сучасні газетні та журнальні статті, есе, ескізи, розвідки політично-ідеологічного, критично-естетичного, світоглядного змісту (котрі не вкладаються в поняття релігії, мистецтва, науки), сучасне ораторство в радіопередачах та телевізіях. І журналістика, і література більшою чи меншою мірою використовують слово і як репрезентант історії, влади, соціально-політичного режиму чи умонастроїв культурної ситуації (профанне слово), і як орган мислення, умову розуміння світу та себе в ньому, як охоронника буття (логоцентричне слово). Перетином журналістики й літератури є нарисове мислення, яке було досить яскраво вираженим уже у давньогрецькій літературі та історіографії.

Отже, концепція Е.Г. Шестакової, багато в чому суперечлива, нібито відкидає надбання П.М. Федченка та І.Л. Михайлина, але насправді вона говорить про неусталеність поняття «пражурналістика» в українській науці і нагальну потребу у більш ґрунтовному осмисленні цього явища.

Література

1. *Аверинцев С.С.* Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М., 1996.
 2. *Бахтин М.М.* Эпос и роман // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исслед. разных лет. – М., 1975. – С. 447–483.
 3. *Деррида Ж.* Голос и феномен / Пер. с фр. – СПб., 1999.
 4. *Дубровский Д.И.* Постмодернистская мода // Вопросы философии. – 2001. – № 5. – С. 42–47.
 5. *Животко А.* Історія української преси. – К., 1999.
 6. *Ким М.Н.* Технология создания журналистского произведения. – СПб., 2001.
 7. *Лихачев Д.С.* Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение и другие работы. – СПб., 2001.
 8. *Лосев А.Ф.* Эллинистическо-римская эстетика I–II вв. н.э. – М., 1979.
 9. *Михайлин І.Л.* Історія української журналістики. – Харків, 2005.
 10. *Мулярчик А.* «Новый журна-

лизм» // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М., 2003. – Стб. 663–664.
 11. *Мулярчик А.* Что случилось с «новым журнализмом» // США: Экономика. Политика. Идеология. – 1979. – № 10. – С. 80–84.
 12. *Слоттердайт П.* Критика циничного разума / Пер. з нім. – К., 2002.
 13. *Соколов М.Н.* Время и Место. Искусство Возрождения как перворубеж виртуального пространства. – М., 2002.
 14. *Ученова В.В.* Гносеологические проблемы. – М., 1997.
 15. *Ученова В.В.* Исторические истоки современной публицистики. – М., 1972.
 16. *Федченко П.М.* Преса та її попередники. – К., 1969.
 17. *Шестакова Э.П.* Теоретические аспекты соотношения текстов художественной литературы и массовой коммуникации: специфика эстетической реальности словесности нового времени. – Донецк,

2005. **18.** Шлемкевич М. Новочасна потуга (Ідеї до філософії публіцистики) // Верхи життя і творчості. – Нью-Йорк; Торонто, 1958. – Т. 5. – 110–123.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется логика осмысления украинскими учеными понятия «пражурналистика». Выявлены наиболее концептуальные авторы и доказана актуальность дальнейшего изучения данного явления отечественной наукой.

SUMMARY

The paper analyses the Ukrainian scientific comprehension logics of the *prejournalism* understanding. We have pointed out the most conceptual authors and proved the actuality of further studies on this phenomenon by the Ukrainian science.